Kadim Türklerin Mitolojik Hikâyeleri

Fuzuli Bayat

ÖTÜKEN

Fuzuli Bayat; 1958 yılında Azerbaycan'da doğdu. 1984 yılında Azerbaycan Yabancı Diller Enstitüsü Fransız-İngiliz Dili Bölümünü üstün başarıyla ve yüksek lisans derecesi alarak bitirdi. 1990 yılında Özbekistan Bilimler Akademisi'nin Dil ve Edebiyat Ensti-tüsü'nde doktora tezini savunarak "Doctor of Philosophie" unvanını aldı. 1990–1992 yılları arasında Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin Edebiyat Enstitüsü'nde ilmi araştırmacı olarak çalıştı. 1993–1995 yıllarında Ortak Türk Edebiyatı Bölüm başkanlığı görevini yaptı. 1993–1997 yıllarında baş ilmi işçi (doçent) unvanı ile çalıştı. 1995–1999 yılları arasında ise *Dede Korkut Ansiklopedisi* hazırlama kurulunda başkan yardımcılığı ve yazarlık görevlerini yaptı. Yapmış olduğu çalışmalardan dolayı 1997 yılında Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin üyesi seçildi ve halen de Yazarlar Birliği'nin üyesidir. 1997 yılında üst aşama doktora tezini savunarak Filoloji İlimler Doktoru, "Doctor of Sciences" (Profesör) unvanını aldı. Evli ve 3 çocuk babasıdır.

150'den fazla makalesi (kitaplarda, hakemli dergilerde, ansiklopedilerde) bulunmaktadır.

Bugüne kadar yurt içi ve yurt dışında yayımlanmış 33 kitabı:

1. *Oğuz Epik Ananesi ve Oğuz Kağan Destanı*, Sabah, Bakü, 1993
2. *Şaman Efsaneleri ve Söylemeleri*, Yazıcı, Bakü, 1993 (C. Memmedov'la birlikte)
3. *Zaman Zaman İçinde*, Yazıcı, Bakü, 1993
4. *Ali Şir Nevai Hakkında Rivayetler*, Yazıcı, Bakü, 1994
5. *Şah Abbasın Arvadı*, Yazıcı, 1996
6. *Hoca Ahmed Yesevi ve Halk Sufizminin Bazı Problemleri*, Ağrıdağ, Bakü, 1997
7. H. Koroğlu, *Oğuz Kahramanlık Eposu*, Yurd, Bakü, 1999 (Tercüme A. Emrahoğlu, P. Alioğlu, Ş. Ahmedova birlikte)
8. *Korkut Ata. Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut*, Karam, Ankara, 2003
9. *Köroğlu. Şamandan Aşıka, Alptan Erene*, Akçağ, Ankara, 2003
10. *Türk Dili Tarihi. (Geçmişten Günümüze Türk Dili)*, Ankara, 2003
11. *Türk Şaman Metinleri. Efsaneler ve Memoratlar*, Piramit, Ankara, 2004
12. *Mitolojiye Giriş*, KaraM, Çorum, 2005
13. *Ay Kültünün Dini-Mitolojik Sisteminde Türk Boy Adları Etimolojisi*, 3ok, Ankara, 2005
14. *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken, İstanbul, 2006
15. *Oğuz Destan Dünyası. Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*, Ötüken, İstanbul, 2006

16. *Türk Mitolojik Sistemi. Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi*, Cilt: 1, Ötüken, İstanbul, 2007
17. *Türk Mitolojik Sistemi. Kutsal Dişi – Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler – İyeler ve Demonoloji*, Cilt: 2, Ötüken, İstanbul, 2007
18. *Eski Türkçe Sözlük*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2008 (M.Esen Aliyeva ile birlikte)
19. *Orta Türkçe Sözlük*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2008
20. *Büyük Türk Bilgini ve Ansiklopedisti Kaşgarlı Mahmud*, Ötüken, İstanbul, 2008
21. *Türk Destancılık Tarihi Bağlamında Köroğlu Destanı* (Türk Dünyasının Köroğlu Fenomenolojisi), Ötüken, İstanbul, 2009
22. *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, Ötüken, İstanbul, 2010, 2. Baskı Ötüken, İstanbul, 2012
23. *Folklor Hakkında Yazılar* (Teorik meseleler), Elm ve tahsil, Bakü, 2010
24. *Dər Amadi bər Osturaşinasi* (Ostureşinaseyi Torkan), (Mutercim Kazım Abbasî), Yaran, Təbriz, 1390 (2011)
25. *Zahireddin Muhammed Babur*, Baburname, Avrasiya Press, Bakü, 2011
26. *Türk Tekke (Tasavvuf) Edebiyatı*, Elm ve tahsil, Bakü, 2011
27. *"Koroğlu" Destanının Menşeyi*, Elm ve tahsil, Bakü, 2012 (Hatire Beşirli ile birlikte)
28. *Folklor Dersleri*, Elm ve tahsil, Bakü, 2012
29. *Evliya Menkabeleri ve ya Türk Dervişlerinin Kerametleri*, Elm ve tahsil, Bakü, 2013
30. *Masallı Folklor Örnekleri*, Elm ve tahsil, Bakü, 2013
31. *Masallı folklor örnəkləri*, 2-ci kitab, Nurlan, B., 2013 (Toplama, tərtib və giriş məqaləsi)
32. *Azərbaycan folkloru və yazılı ədəbiyyat*, Elm ve tahsil, B., 2013 (Hatire Beşirli ile birlikte)
33. Charles Perrault (Şarl Perro), Sadedil anamın nağılları, Nurlan, B., 2013 (Tercüme ve giriş makalesi)

İçİndekİler

Önsöz 9

Birinci Bölüm
Evrenin ve İnsanın Yaratılması:
Tanrısal Ruhlar

Evren Hakkındaki Öykü 15
Bay Ülgen 19
Erlik Han 21
Ag Ene (Ak Ana) 23
Dünyanın ve insanın yaratılışı 24
Tanrı Katından (Cennetten) Kovulma 28
Erlik'in Göklerden Kovulması 33
Ülgen'in Kahramanlarından Tyurun-Muzıkay 36
Ülgen'e ve Erlik'e Kurban Sunma ve Kagır Han 38
Bay Ülgen'in Bütün Canlıların Rızkını Vermesi 41
Üç Kurbustan 43
Oçurman 44
Oçurman'ın Ay ile Güneşi Yaratması 49
Oçurman'ın Tanrı Gazabına Düçar Olması 50
Sumer Ulı 51
Türklerin Demir Dağları 52
Çocukların ve Kadınların Hamisi Umay Ana 53
Burhan Bakşi 56

İkinci Bölüm
Kader, Ölüm ve Kalgançı Çağ

Kaderin Yargıcı Yara-Çeçen 59
Ölümden Sonraki Yaşam 62
Yara-Çeçen'le Eren-Çeçen 62
Çerenşe Şeşen'le Aldar Kose 66
Aldar Kose ve Şeytan 68
Tufan (Yayık) 69
Kalgançı Çağ - Kıyamet 72

Üçüncü Bölüm
Tanrıoğulları, Zincirlenmiş Kahramanlar

Tanrıoğlu - Kan Caik 81
Tanrıoğlu - Temir Boko 81
Çingis Ul 83

Bohak, Çingis ve Kız Kaçıran Diğer Kahramanlar 88
Şuno, Tas-Kara, Kala-Mambır, Erke-Mergen ve Geser 90
Zincirlenmiş Tanrıoğulları 96
Ertene-Mergen 99

Dördüncü Bölüm
İlk Atalar

Türklerin Ecdadı Bozkurt 103
Ergenekon 107
Ergenekon Bayramı 109
Oğuz Kağan 111
Müslüman Velisi Oğuz Kağan'ın Halkı Hak Dine Daveti 120
Ağaç Ana 124
Er Sogotoh Elley Bootur 124
Er Sogotoh Elley ve Haan-Bolloh 129
Er Sogotoh Elley'in Evlenmesi 132
Tölöslerin, Koçkarların, Mundusların Ortaya Çıkması 137
Diğer Halkların Ataları 138

Beşinci Bölüm
Türklerin İlk Şaman Ataları

İlk Şamanlar 141
İlk Şaman ve Dillerin Ayrışması 150
Ongona Dönüşen İlk Şaman 153
Dini Kanunların İlk Yazarı Tengere-Tedıgeçi 159

Altıncı Bölüm
Hami Tanrıoğulları.
Ölüme Meydan Okuma

Yağmur Yağdıran Burkut Ata 163
Burkut Baba veya Devana-yi Hazret Burk 165
Korkut Ata 170
Korkut Ata Kopuzu Nasıl Yaptı 172
Korkut Evliya 173
Korkut'un Ölümden Kaçması 174
Kambar Ata 177
Çiftçilerin Hamisi Baba Dehkan 181
Bostancı Dede 184

Kaynakça 187
Dizin 188

Önsöz

Kadim Türklerin mitolojik hikayeleri, efsaneleri; milli şuurumuzun, dünya görüşümüzün, kültürümüzün ve nihayet kimliğimizin ana kaynağıdır. Zamanında yazıya alınmadığı, öyküleştirilmediği içindir ki bu gün evren, insan ve Tanrı hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Bizi öğrenmek isteyen akıllı insanlar,işe mitlerimizi incelemekten başladıklarından derlenip yazıya aktarılan metinlerin büyük çoğunluğunu genelleştirmiş, yer yer tahrif etmişlerdir. Bugün Türk mitleri dediğimizde akla ilk olarak bu metinler gelir. O nedenle istesek de istemesek de Çin kaynaklarına, Fars ve Arap yazılarına, Rus kaynaklarına başvurmak zorundayız. Herhalde öyküsü, metni olmayan bir mitoloji tasavvur etmek mümkün olmadığından, atalarımızın mitolojik düşüncesini oluşturan ve yabancıların yazıya aktardıkları bu mitleri kabul etmek zorundayız. O bakımdan,bu kitapta çeşitli kaynaklardan derlenen ve değerlendirilen mitosları bir araya getirmek istedik.

Çağdaş dünyamızda mitoloji o zaman okunur, o zaman halkla bütünleşir ki o, bir hikayeye, efsaneye dönüşüp yaratılış hakkındaki bilgi, Tanrı hakkındaki sevgi, kahramanlar hakkındaki öykü durumuna getirilir,milli bütünlüğü ve beraberliği pekiştirir, tarihte yaptıklarımızı ve yapacaklarımızı hatırlatır.

Mit, bir anlatı türü olmasa da efsanelerin, mitolojik içerikli hikayelerin kaynağı olmuştur. Her halk, kendi dünya görüşünün ürünü olan mitolojik anlatıları ile kendini tanır, evren hakkında bilgi edinir, Tanrı'nın yüceliğini anlamış olur. Ancak bazı halklar erken davranarak mitoslarını hikayeleştirmiş; milli birliğin aracına, milli kültürün temeline çevirebilmiştir.

Herkesçe malumdur ki Yunanlıların anlattıkları, inandıkları, dünyanın da seve-seve okuduğu mitoslarının yazarı Hesiodos ile kör şair Homeros'tur. Yunan mitolojisi bilimden halka, yazıdan söze doğru bir yol katetmiştir. Sözden kitaba değil, kitaptan söze geçmiştir. Bugün dünyanın her köşesinde sevile sevile okunan, çizgi filmlerin, macera filmlerinin sevimli kahramanlarına dönüşen Yunan mitosları Ege kıyılarında, Anadolu'da yaşayan Firiklerin, Hititlerin, Hurrilerin vb. eski halkların ortak malıdır. Yunanlılar bu mitosları özümleyerek sahiplenmişler ve ortaya Yunan mitolojisi denen yeni bir mitolojik öykü çıkmıştır. Mitosları sözlü kültürde yaşatıp bugün tarih sahnesinde olmayan halklar,onların gerçek sahipleri değillerdir. Bu mitlerin sahipleri, onu yazıya aktarıp sonraki kuşaklara miras bırakanlardır. Homeros'un, Hesiodos'un, Eshil'in ve diğer Yunanlı yazarların tarih karşısında en büyük hizmetleri, bugün var olmayan halkların mitolojik hikayelerini kaleme alarak özümleştirmeleri, Yunanlılara armağan etmeleridir.

Biz bu konuda Yunanlılar kadar şanslı değiliz. Nitekim Yusuf Has Hacib, Oğuz Kağan'dan, Uluğ Türk'ten değil, dört sembolik kahramandan yazdı. Nizami Gencevi beş mesnevisinin hiçbirinde Türk mitlerinden, Türk kahramanlarından söz açmadı. Demir vücutlu İsfendiyar'dan bahsetti, Temir Boko'nu unuttu. Hüsrev'den bahsetti, Anuşirevan'ı adalet sembolü yaptı. İskender'in adeletini öve öve bitiremedi, Türk hükümdarlarının kutundan, halk karşısındaki sorumlulukla-

rından, yönetim sisteminin demokrasiliğinden mevzu bahis etmedi.Mevlana, Mesnevisinde uzun uzun ahlakî hikayeler anlattı ama Türk ahlakından, Türk marifetinden bahsetmedi. Klasik divan şairlerimiz mevzularını Fars ve Arap İslam kültüründen alarak işlediler. Firdevsi'nin göklere kaldırdığı Rüstem'in kahramanlıklarını daha da ululaştırdılar ama Şuno'dan, Kala-Mambır'dan bahsetmediler. Onları hiç tanımadılar da... Vehiçbir zaman da Türk mitolojik hikayelerini eserlerinin konusu yapmadılar. XXI. yüzyılda bilimin ve teknolojinin bu kadar gelişmesi, nanoteknolojinin hayatımıza dahil olması karşısında mitoloji, geçmişin öyküsü olmaktan çıkıp bizimle yaşayan ve gerçekle bağdaşan birer hikayeler haline gelmiştir.

Hareketli, dinamik Türk milletinin akılcı mitleri de söylene söylene zamanın derinliklerinde kaybolmuş, çok az bir kısmı XIX. yüzyıldan itibaren yazıya aktarılarak kurtarılabilmiştir. Kurtarılanlar da Hristiyan ve Lamaizm etkisinde kalanlardır. Mitolojik anlatıların bir kısmı arkaik Altay-Sayan destanlarında, Yakut olonholarında, Oğuz Destanı'nda, Manas'ta epikleşmiş varyantta saklanmıştır. O nedenledir ki kadim Türkler, dünyayı yaratan veya onun yönetilmesinde rol alan varlıklar olarak saydıkları Ülgen, Oçurman, Üç Kurbustan,Kuday veya Burhan Bakşi, Umay Anahakkında hikayeler söyleseler de tek ve mutlak güç kaynağı olan Gök Tengri'den konuşmaz, onu fazla anlatmazlar. Oysa etnografik, sözlü ve tarihî veriler Türklerin Tek Tanrılı olduğunu ispat etmektedir. Buna rağmen baba Tanrı ile oğul arasındaki mücadeleden, Tanrıoğullarının kuvvetinden, şamanların ve bazen de lamaların sihri bilgilerinden, hatta yaratıcı güçlerinden, Hristiyan azizlerden bahseden çok sayıda anlatı da vardır.

Baba Tanrı ile oğul arasındaki mücadele Kafkaslara kadar gelip çatmış; İnguş, Çeçen, Avar, Gürcü efsanelerinin konusu olmuştur. Baba-oğul mücadelesi mitindeki Tanrı ile oğlu

arasındaki tartışma, babanın oğlunun gözlerini çıkartması ile sonuçlanır. Tartışan ve mücadele eden baba ile oğul yeryüzünde biri ihtiyar, diğeri de genç kıyafetinde dolaşan varlıklar gibi tasvir ve tasavvur edilir. O halde bütün bu baba oğul mücadelesinin ve oğulun yenilmesinin aslı Altay Türkleri'nde, Orta Asya'da Erlik ile baba Tanrı arasındaki zıtlığın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Erlik, yaratıcı Tanrı'nın, yani Ülgen'in oğludur ve yaratılışta payına düşenleri talep etmekle baba Tanrı ile tartışmayı başlatmış olur. Ülgen ve onun başka varyantları (Üç Kurbustan, Burhan Bakşi, Oçurman) evreni, ayı, güneşi, ormanları, dağları, hayvanları ve insanları yaratan güç durumuna getirilmiştir.

XIX. yüzyılda Rus misyonerlerinin Sibirya Türkleri'nden derleyip yazıya aktardıkları varyanta göre, Ülgen'e dünyayı yaratmak düşüncesini ve evrenin nasıl yaratılacağını Ak Ana (Ag Ene) adlı bir varlık vermiştir. Teleütler Ag Ene'ye (Ak Ana'ya) yaratan ana manasında *Ene yayuci* derler. Bu zengin ve bir az da dolaşık mitolojik hikayeler içinde okucu gerçekleri bulmaya çalışacaktır.

Kaybolan onca değerimiz içerisinde belki de en kıymetlisi, bizi biz yapan mitlerimiz, ritüel-mitolojik inançlarımızdır. Biz bu kitapta paramparça olmuş, aralarındaki rabıtası bozulmuş, mantığı kaybolmuş, Yüce Türk Milleti'nin bir zamanlar zengin, şimdi ise yoksun olduğu mitlerini bir araya getirmeyi denedik. Zira öyküsü, alt yapısı, metni olmayan teorik bir mitoloji nasıl desteklenebilir, nasıl sevilebilir ki? Okur bu kitapta yaratılıştan yok oluşa ve yeni bir başlangıcın astanasına kadar çeşitli mitolojik hikayeleri okumakla milleti ile gurur duyacak, geleceğe daha güvenle bakacaktır.

Okur burada evrenin nasıl yaratıldığının şahidi olacak, kötülüğün en baştan beri var olduğunu anlayacak, kaderin ve talihin Yara-Çeçen adlı bir yargıcı olduğunu öğrenecek, in-

sanların unutkanlıklarının, nankörlüklerinin sebeplerini görecek, içimizin dışımızdan daha kötü olduğunu, Kalgançı Çağını (kıyameti) insanın kendisinin hazırladığını bilecektir. Okur, bu kitapta savaşçı Türklerin mahir okçuları olan Şuno, Tas-Kara, Erke-Mergen, Hasar ve Kala-Mambır hakkındaki hikayeleri zevkle okuyacak, onların zindana atılmalarının, yerin altına gönderilmelerinin sebepleriniöğrenecektir. İlk şamanın aynı zamanda ilk insan olduğunu hatırlayacak, nizamî alem için savaşan ulu ecdadımız Oğuz Kağan'ın yürüşlerini, Tanrı'ya dahi itiraz eden, demir zincirle zincirlenen Temir Boko'nu, Şuno'nu, Geser'i, Hasar'ı ve diğerlerini, bühtana maruz kalmış, demirden yapılan bir evin dört köşesine dört zincirle bağlanmış Kala-Mambır'ın, ölüme meydan okuyan Devana-yi Burkut Baba'nın, ekincilerin piri Baba Dehkan'ın, ölümden kaçan Korkut Ata'nın hikayesini görecektir.

Türk mitoslarının önemli bir kısmı şaman sözlü kültürünün etkisi altında kalarak değişmiş, bir kısmı da tahrif edilmiştir. Kadim Türklerin anlattıkları efsaneler, memoratlar içinde şamanlarla, özellikle de ilk şamanlarla bağlı anlatılar büyük yer tutar. İlk şamanın Erlik olduğu veya Erlik'in öğrettiği insanın ilk şaman olduğunu anlatılardan biliriz. Bu kitapta güçlü Carkanat/Yarkanat adlı şamandan, Tanrıoğlunun gözlerini çıkaran Babırgan adlı ilk şamandan, şamanların atası Berküt adlı kartaldan, kız kaçıran ilk şaman Tostogaş'tan, ölmüş insanların ruhlarını öteki dünyadan getiren Uskus Uul'dan,başı kesilen ve kesik başı ile kahkaha atan şamandan, bir sözle eski Türklerin somut ve manevî dünyalarında önemli yer işgal eden şaman büyücülerden, şaman savaşçılardan söz açılmıştır.

Kitapta yer alan mitolojik hikayelerin çoğu yazıya Rusça alınmış, orijinalleri kaybolmuştur. O nedenle burada verilen mitler ve efsaneler tercüme, tebdil, yorum, değerlendirme, ye-

niden ihya yolu ile nakledilmiştir. Ancak bütün hallerde metne sadık kalınmış, milli ruhumuz bir an olsun gözardı edilmemiştir.

Kadim Türklerin mitoslarını hangi amaçla olursa olsun toplayıp Rusçaya aktaran ve yayımlayan Türkologlara; Vasiliy İvanoviç Verbitskiy'e (1827-1890), Vasiliy Vasilyeviç Radlov'a (1837-1918), Vatslav Leopoldoviç Seroşevskiy'e (1858-1945), Grigoriy Nikolayeviç Potanin'e (1835-1920) özellikle, Vasiliy Lvoviç Priklonskiy'e (1852-1898), Andrey Viktoroviç Anohin'e (1869-1931), Abubekir Ahmetcanoviç Divayev'a (1855-1933), Gavril Vasilyeviç Ksenofontov'a (1888-1938), Vladimir Nikolayeviç Basilov'a (1937-1998) ve onlarcasına karşılığı ödenemeyecek minnettarlığımız ve bir teşekkür borcumuz var.

Birinci Bölüm
Evrenin ve İnsanın Yaratılması: Tanrısal Ruhlar

Evren Hakkındaki Öykü

Yaratılış mitinde denilir ki kimse var olmadan önce kıyısı, sahili olmayan suda tek başına, tenha yaşayan Ag Ene adlı bir varlık vardı. Yine aynı suyun üstünde uçan, Ülgen adlı başka bir varlık da vardı. Anlatıya göre Ag Ene, yaratma düşüncesinin ilham kaynağı olmuştur. Ag Ene, üzerine durulacak bir kara parçasının dahi olmadığı bir zamanda sudan çıkar ve Ülgen'e yaratmak talimatını verir. Ülgen de Ag Ene'nin bu talimatı ile evreni ve bizim yaşadığımız dünyayı yaratar.

Kadim Türklerin mitlerine göre evren birbirinin üzerinde duran birkaç katmandan oluşmaktadır. Ecdadlarımızın mito-felsefi tasavvurlarına göre evrenin dikey düzeyi bir ok ekseni boyunca yukarı (gök), orta (yerüstü) ve aşağı (yeraltı) katlara ayrılır. Yakutlar yukarı dünyaya *üüheegi daydı*, orta dünyaya *orto daydı* ve aşağı âleme *allaraa daydı* derler. Kırgızlar ise aşağı dünyaya *adam kayra çıkısız or* (insanın geri dönemeyeceği karanlık âlem) derler. Her katın özelliği ile beraber bir de katmanları vardır. Sadece gök âleminin 17 (Altay Türkleri'ne göre), 16 (Telütlerde), 33

veya 9 (Tuvalarda), 7 (Yakutlarda) vs. katmandan oluştuğu bilinmektedir. Yakutların, gök tabakasını 7, 9, 12, 17. kat olarak da tasavvur ettikleri bilinmektedir. Katmanların sayısında yediye dayalı rakamların ağırlık bastığı görülmektedir ki, bu da daha çok sonraki şaman inancının etkisiyle oluşmuştur.

Nitekim Yakutlara göre, 7 kat sema aleminin en üst katında en büyük Tanrı ve onun emrinde olan 7 tanrısal ruh vardır. Bazı inançlara göre bu 7 tengri veya ruh, aynı zamanda 7 kardeştir. Bunlarınişlevi; gök gürültüsü, şimşek, aydınlık ve savaşı kontrol eden, göğün kızgınlığını bildiren, kaderi belirleyen olarak tanımlanır. Başka bir varyanta göre ise Yakutlarda 9 tengri veya ruh vardır. Onlara kurban olarak kımız sunulduğu bilinmektedir.

Altaylı şamanların kozmogonik görüşlerine göre gök 17 tabakadan oluşmaktadır. Altay şamanist inançlarına göre göğün 17. tabakasında Tanrı Kayrakan/Kayra Kan oturmaktadır. Kayra Kan'dan sudur yoluyla üç büyük ruh (Altay mitolojik metinlerine göre tengere) yaratılmıştır:

1- Göğün 16. tabakasında Altın Dağ'da yaşayan ve altın taht üzerinde oturan Bay Ülgen vardır. Ülgen göğün 16. katında Altın Dağ'da ikamet eder ve altın bir taht üzerinde oturur. Tahtı, ay ve güneşin daha üstedir. Ülgen, gök cisimlerini yönetir, yağmur yağdırır, gök gürültüsü ve yıldırımları da o gönderir. Ülgen biri ak, biri kara taşla gelerek ateşin nasıl yakılacağını insanlara öğretmiştir. Ülgen iyilik yapmayı sever. Ülgen'in kendisi, kızları ve oğulları insan şeklindedir. O, dünyayı sırtlarında taşımaları veya destek olmaları için üç tane balık yaratmıştır. Elindeki topuzu, yaşam ağacının köklerine benzer ve öy-

lesine dallı budaklıdır ki yeryüzü onun gölgesinde kalmıştır. Bildiğimiz Güneş, Ay ve yıldızlardan tüm gök nesnelerinden çok uzakta yaşar. Biri sağında ve diğeri solunda iki ak Güneş bulunur. Bu gök nesnelerinin her biri kendisine ulaşmak isteyen şaman için bir engeldir. En güçlü şaman bile en fazla Kutup Yıldızı'na kadar ulaşabilir.

2- 9. tabakada savaş hamisi, güçlüve kuvvetli Kısagan/Kızagan Tengere yaşamaktadır. Kısagan Tengere, bazı mitoslara bakılırsa aslında Ülgen'in oğludur. Türkler onlarca tehlikeli geçitlerde orduyu yönetmek ve düşmanı yenmekte, bu koruyucu ruhun yardımına başvururlar. Şamanlar göğe çıkarken Kısagan Tengere'yi "kırmızı yularlı, kızıl erkek deve sırtında, gökkuşağı asalı baba!" diye çağırırlar. Şaman alkış-dualarına bakılırsa, Kısagan Tengere'nin renk simgesi kırmızıdır. Hem de kırmızı renk savaş simgesidir.

3- 7. katta Kayra Kan'ın bilgin sıfatlı, iyi okçu olan Mergen Tengere adlı oğlu oturur. Mergen Tengere'nin yürümesinden, gök gürültüsü ile şimşek oluşur. Mergen en iyi okçu, nişançı olup avcıların ilham kaynağıdır. Hem de 7. katta göğü ve yeri aydınlatan Kün Ene (Güneş Ana) de yaşamaktadır. Mergen Tengere, her şeyi bildiği, gördüğü ve yapabildiği için Türkler ona saygıyla yaklaşırlar.

4- Ondan bir kat aşağıda, 6. katta, Ay Ada (Ay Ata) mesken tutmuştur.

5- Kuday Yayuçi 5. katta oturur.

Göğün diğer katmanlarında oturan tanrısal ruhlar hakkında bilgiler bize kadar ulaşmamıştır. Ancak bazı top-

lamalardan diğer katmanlar hakkında da malumat almak mümkündür. Mesela, Teleütlerin mitolojik tasavvurunda göğün en yüksek tabakası olan 16. katta Bay Ülgen Ana oturur (Bu bilgi Radloff'un malumatları ile örtüşmektedir). İnsanların koruyucusu Maydere ve kardeşi Mayana semanın üçüncü katında yaşarlar. Onların her ikisi de Teleütlere göre, Bay Ülgen Ana'nın oğullarıdır. Üçüncü kat bir de hayat verici olmasıyla önemlidir. Burada, yaşamın ilk kaynağı olan Süt Ak Göl ve 7. kudayın yaşadığı Sürğ Dağı vardır. Etnografik literatürde Süt Ak Göl'ün, yerin merkezinde yerleşen Ak Toşon Altay Sıpı dağının tepesinde olduğu da söylentiler arasındadır.

Kadim Türkler, karanlıklar âlemini 7. veya 9. katlı olarak bilirdiler. Bu 17. kat gök ile 7. veya 9. kat yeraltı dünyasının ortasında ise insanlar yaşamaktadır. Orta dünya yalnızca insanoğlunun yaşadığı mekân değildir. Yer, çeşitli iyelerle; iyi ve kötü iyelerle doludur. Orta dünya, insanların iyelerle ve hayvanlarla paylaştığı dünyadır. Ona göre de eski Türk mitolojisinde insanın yaşamı yukarı ve yeraltı dünyası ruhlarına göre belirlendiği gibi, büyük ölçüde paylaşılan orta dünyanın koruyucu ruhları ile de birebir bağlantılıdır.

Ebedî karanlığın hüküm sürdüğü yeraltı dünyası, yedi veya dokuz tabakadan ibarettir ve bütün tabakalar kötü ruhlar tarafından korunur. Ağaçların, otların demirden olması, dış görünüşlerinin bozuk olması öteki âlemin karakteristik özelliğidir. Üçlü bölümde, sonuncu âlem olan yeraltı dünyasına Yakut Türklerince Ketit Yutyugen (geniş cehennem) yahut da Yueden Tuyugege (cehennemin dibi) denilir. Gök aleminde olduğu gibi yer altı dünyasının tabakalarının sayı hakkında da fikir birliği yoktur. Altaylıların

tasavvuruna göre Erlik Han'ın hakim olduğu yeraltı dünyası veya karanlıklar âlemi dokuz kattan oluşmaktadır.

Evrenin üç katını birleştiren oka veya direğe Türkler Dünya Ağacı, Dünya Dağı, Temir Kazık vs. derlerdi. Dünya Ağacı'nın kökü yeraltını, gövdesi orta dünyayı, dalları yukarı dünyayı temsil eder. Dünya Ağacı'nın kozmik tasarımda devreye girmesiyle dikey istikametli ikili karşı durmalar; yukarı aşağı, gök yer, yer, yeraltı, ateş (kuru), su (yaş), ışık karanlık vs. ortaya çıkar. Mitolojik tasavvura göre, deliklerden geçen direk her üç dünyayı birbirine bağlamıştır. Direğin kopmasını Türkler dünyanın sonu gibi anlatırlar. Altay-Sayan Türkleri'nde, Yakutlarda ve Orta Asya'da bu direk, Temir Kazık adıyla bilindiği halde, Moğol ve Tunguzlar ona Altın Direkderler. Temir Kazık, inanca göre dünyayı sallanmalardan, düzensiz bir dönüş yapmaktan koruyan eksendir. Ayrıca Temir Kazık, Tanrı'nın ve ışıklı gök ruhlarının atlarını bağladığı direktir.

Bay Ülgen

Ecdatlarımızın bizlere aktardığına göre, ne semanın ne de yerin olduğu bir zamanda, yalnız Ülgen vardı. Oyrotlar ona Kurbustan derlerdi. Altaylı kavimlerden bazıları Oçurman, bazıları Kuday, bazıları Kara Han, bazıları da Burhan Bakşi derlerdi. Kadim Türkler bazen onu Kayrakan'ın oğlu adlandırırdılar. Şamanist Türklerin mitolojik tasavvuruna göre gökte şaman tanrısı Ülgen'in hizmetinde bulunan yardımcı ruhlar; Yayık, Suyla ve Karlık vardır. İnanca göre Yayık,insanlar arasında yaşar; onları kötü varlıklardan korur ve Ülgen ile insanlar arasında elçilik yapar. Şaman, kurbanı ancak onun eşliğinde Ülgen'e götürür. Şaman dualarında Yayık "ayın, güneşin parçası"

diye anılır. Onun beyaz bezden yapılmış, başı, kulakları, elleri, ayakları ve kuyruğu bulunan tasviri kurban törenlerinde, birtakım bez parçalarıyla yanyana olarak iki kayın ağacına gerili, beyaz atkılından yapılmış bir ipe bağlanır. Altaylılar ilkbaharda kısrakların ilk sütünü unla karıştırıp bir bulamaç yapar ve Yayık'a adayarak etrafa serperler. Gök gezisinde şamana yoldaşlık eden ikinci ruh Suyla'dır. Bu da insanların koruyucusu olup, denildiğine göre, at gözlüdür. Bazı şamanlar, onu at gözlü bir kartal olarak betimlerler. Suyla, insanların ne yaptığını Ülgen'e bildirmekle görevlidir. Bu nedenle de ona iki tildü (iki dilli) denilir. Ona adak olarak rakı serpmek gelenektir. Aracılık yapıcı ruhların üçüncüsü olan Karlık'a gelince, o, Suyla gibi yardımcı ruhlardan olup, yine gök gezisinde şamana eşlik eder. Karlık, ayin sırasında çağırılınca havaya su serpilir. Bu üç ruh Bay Ülgen'in daimi yardımcılarıdır.

Ülgen'in oğlanları da onun yardımcılarıdır. Şimdi onun semada yedi oğlu var: Yasigan, Karşıt, Bahtagan, Kara Kuşgan, Kaanım ve Yaik. Onun sonuncu oğlu kayın ağacının içinde yaşar. İnsanlar da bu ağaca paçavra bağlarlar. Anohin'in derlediği malzemeye göre Ülgen'in 7 oğlunun adları şöyledir: Karşıt, Pura Kan, Yaşıl Kan, Burça Kan, Karakuş, Paktı Kan, Er Kan. Radlov'un Lebed Türkleri arasında saptadığı başka bir söylentiye göre, Bay Ülgen'in 4 oğlu vardır: Pırşak Kan, Töz Kan, Kara Kan, Suylap. Erlik'in de yeraltı dünyasında yedi oğlu var: Baatır, Kerey, Eltek, Teberkan, Abragan vb.

Ülgen'in en sevgili ve yaşlı oğlu Karşıt'tır. Şamanlar Ülgen için yapılan kurban töreninde onu çağırarak ayine başlar. Şaman alkışlarında "sarı kamış asalı, sarı atlı, sarı dizginli, sarı ipek kürklü" diye betimlenir. Ülgen'in diğer bir oğlu Karakuş (kartal) olup, Şamana göğe çıkarken yar-